

Achado de estruturas arqueolóxicas no barrio da Ribeira de Betanzos: resultado dos traballos de control arqueolóxico das obras de instalación da rede de gas natural no ámbito do Malecón

SIMÓN PENA BASSO e XURXO BROZ RODRÍGUEZ*

Sumario

Informe sobre o control arqueolóxico das obras de instalación da rede de gas no Malecón
(barrio da Ribeira, Betanzos).

Abstract

Report on the control archaeological supervision of the Works of the gas network installation in
the Malecón, (neighborhood A Ribeira, Betanzos).

INTRODUCCIÓN

Entre os meses de setembro e decembro do pasado ano 2015 desenvólense os traballos de apertura de gabias para a instalación das tubaxes de abastecemento de gas natural no ámbito do Malecón de Betanzos, para dotar dese servizo ás vivendas localizadas nas rúas principais do vello barrio mariñeiro da Ribeira da cidade, que se artellou extramuros do primitivo burgo medieval, na marxe sur dos ríos Mendo e Mandeo.

Esta actuación desenvólvese ao abeiro do proxecto que leva por título : «Solicitud de licencia para la ampliación de redes de gas en la zona del Malecón en el Término Municipal de Betanzos (A Coruña)». O promotor destas obras é a empresa Gas Galicia S.A. quen, por outra parte, deu todo tipo de facilidades para a elaboración deste artigo, sendo a encargada de executalas a empresa instaladora Cobra S.A. por medio da subcontrata Eulogio Viñal Obras y Construcciones S.A..

Como estas actuacións de apertura de gabias, coa conseguinte remoción de terras, teñen lugar dentro dos límites do ámbito de protección do casco histórico de Betanzos (establecidos no PEPOCH) faise o necesario e obrigatorio control arqueolóxico dos traballos que son dirixidos polo arqueólogo Simón Pena Basso, asistido por Xurxo Broz Rodríguez , José Muiño Maneiro e Víctor Rúa Carril (os tres en calidade de equipo técnico arqueolóxico).

O itinerario dos traballos correspóndese con toda a lonxitude da rúa Marina, as rúas do entorno do Grupo Brigantium, rúa Manuel Naveira, rúa José García Acuña, coa praza de Paio Formoso, co cruce da rúa Rexemento Provisional e con todo o desenvolvemento do paseo de Antolín Faraldo, ata chegar á Ponte Vella (enlazando coa rede de abastecemento de gas existente nese punto).

Como pode verse a lonxitude do trazado das obras de apertura de gabias é considerable, o que favorece ter unha visión bastante ampla con respecto á potencialidade arqueolóxica desta zona de Betanzos, a pesar de que as gabias son estreitas (de 40-45 centímetros de

---

* Simón Pena Basso e Xurxo Broz Rodríguez son arqueólogos.

ancho), e dunha fondura relativamente reducida (cunha media dun metro de fondo, que se incrementa cando hai que introducir os tubos por baixo doutros servizos instalados con anterioridade).

Tamén cómpre indicar que antes de abrir as gabias para o gas realízanse unhas pequenas catas manuais aleatorias, sempre dentro da liña do trazado proxectado, de arredor dun metro de ancho, e dunha fondura dun metro con vinte centímetros, para ver se hai instalacións que deben ser evitadas para non resultar danadas (de abastecemento de luz, auga, saneamento, rede de pluviais...e mesmo tamén de natureza arqueolóxica).

Nunha valoración previa á execución dos traballos pensouse que esta zona de actuación ía resultar «pobre», ou cativa en canto á potencialidade arqueolóxica, posto que se actuaba nun barrio extramuros, no exterior da cidade medieval amurallada, e que se corresponde cunha zona de expansión posterior, con predominancia de edificacións decimonónicas e tamén do século XX, a non ser o vello inmovible do antigo alfolí da sal de cronoloxía medieval, que se mantén en pé, entre a vella liña do trazado da muralla e a beira do Río Mandeo. Mais niso acontece moitas veces o mesmo que cando se fai unha previsión do tempo, basta que se prediga unha cousa para que aconteza a contraria, e neste caso foi así, pois do contrario non se escribiría este artigo, dando conta do que apareceu.

Somos da idea de que un traballo arqueolóxico resulta incompleto, se non se exhiben os resultados, sempre que vaian acompañados duns resultados, claro está. Coidamos que non haberá ninguén máis interesado que os veciños dun lugar, no que se desenvolven uns traballos arqueolóxicos, en saber que é o que hai baixo as rúas ou edificacións polas que habitualmente transitan ou residen. Polo tanto, calquera tipo de «escurantismo» o único para o que serve é, para fomentar o rexeitamento social tanto pola figura do arqueólogo, como polo propio patrimonio arqueolóxico. Neste traballo levado a cabo en Betanzos a aceptación e colaboración dos veciños (especialmente a partir dunha determinada idade) foi máxima, na medida de que nos foron facilitando información detallada sobre elementos estruturais dos que tiñan coñecemento, e que hai unhas décadas estaban á vista, ou tamén da antiga rede de saneamento das rúas, feita en pedra, e que ía desaugar ao río. Tal foi o interese e ganas de colaboración por parte dos veciños que achegaron fotos antigas e litografías que axudaron a identificar os distintos elementos estruturais localizados.

Dende estas liñas agradecemos a colaboración da veciñanza do Barrio da Ribeira, que nos fixo moi grata a estadia nas súas rúas, durante o transcurso das obras. E xa que entramos en agradecementos aproveitamos para recoñecer a inestimable colaboración do persoal da Oficina de Rehabilitación do Concello de Betanzos, personalizado na figura da arqueóloga municipal Ángeles del Palacio López e da súa compañeira Mónica Núñez Vales (delineante da Oficina de Rehabilitación), tanto pola celeridade nas xestións de índole administrativa como polas informacións transmitidas sobre a realidade arqueolóxica e patrimonial da cidade. Agradecemos a sensibilidade de GasGalicia por entender que os traballos de instalación da rede de tubos de gas é perfectamente compatible coa conservación dos elementos arqueolóxicos e permitir que os resultados se divulguen. E tamén e co noso recoñecemento persoal ao doutor en Historia do Arte, Alfredo Erias Martínez, director do Museo das Mariñas e do *Anuario Brigantino*, por ofrecernos estas páxinas do boletín para este artigo, e por achegarnos datos históricos sobre Betanzos, que ninguén mellor ca el pode transmitir, froito de tantos anos de estudo e investigación.

Xa por último, e antes de entrar a referir os achados arqueolóxicos desta actuación, queremos facer dúas observacións. A primeira é a de que todos os achados estruturais non parecen ir máis atrás da Época Contemporánea (séculos XIX-XX), a non ser un tramo de paramento de selares de cantaría do antigo peirao do Mandeo, ao carón da Ponte Vella, que pode ser de feitura anterior, en todo caso non anterior á Idade Moderna.

O segundo aspecto que queremos facer constar é o de que sempre se procurou conservar *in situ* os distintos elementos atopados, procurando ir « esquivándoos » unha vez localizados e rexistrados arqueoloxicamente (mediante debuxo a escala e fotografía), o que supuxo algunha modificación puntual do trazado previsto en plano. Unha vez documentados e situados en plano de detalle, foron protexidos colocando sobre eles lenzos de xeotextil, adaptados ás formas e volumes destes; e sobre a tea botouse unha capa de area. Nalgún caso, no que non foi posible evitalos, por existir acometidas de servizos anteriores (e en uso na actualidade), ou por aparecer os restos a cotas demasiado superficiais (algunhas a tan só 50 ou 60 cms., obrigou a instalar as tubaxes por riba deles, mais protexidos igualmente por xeotextil, capa de área e colocación, sobre o tubo, de láminas de aceiro de 2-3 mm. de espesor, co cal os restos quedan preservados para a posteridade.

PRINCIPAIS ESTRUTURAS ATOPADAS

Durante os traballos de control arqueolóxico foron detectándose diversos tipos de estruturas, realizadas todas elas en pedra, mais en diferentes graos de conservación. Algunhas conservábanse en condicións óptimas, mentres que outras xa resultaran mutiladas por obras que se executaron con anterioridade ás presentes obras do gas, pero con posterioridade ao momento nos que aquelas estruturas quedaron en desuso.

Como xa referimos anteriormente a cronoloxía dos restos estruturais correspóndese cos séculos XIX e inicios do XX, principalmente, pero non por iso carecen de interese arqueolóxico-patrimonial, posto que algunhas son dunha certa entidade, e tamén porque ilustran a relación deste barrio coas vellas actividades ribeirás ligadas indisolublemente aos aproveitamentos portuarios, navegables e pesqueiros dos cursos baixos dos ríos Mendo e Mandeo, e da propia Ría de Betanzos.

O tipo de estruturas detectadas resúmense nas seguintes categorías:

-Antiga rede de saneamento das rúas, consistente nunha serie de canles ou bueiros, feitas en aparello de lousas, conformada por tapas aplanadas que se apoian sobre sendos muriños laterais, e dispostos en paralelo, e que á súa vez apoian sobre laxes planas que constitúen o fondo deste tipo de canles. Atoparse con este tipo de sumidoiros é unha práctica habitual cando se fan obras de remexedura de terras en cascos urbanos con rúas dunha certa antigüidade, xa que este viña sendo o sistema máis frecuente de saneamento urbano.

-Restos de edificación habitacional (cimentación dunha vivenda derrubada), á altura do n.º 43 da rúa Marina, fronte ao antigo edificio do Matadoiro e que delimitaba o trazado da rúa José García Acuña.

-Localización de estruturas de ámbito ribeirán, que se edificaron nas marxes dos ríos, para a súa contención e para favorecer a edificación de inmobles á beira da auga; e tamén para atraque e amarre de embarcacións. Nesta liña quedaron á vista, de maneira moi parcial, os seguintes elementos: 1.º unha plataforma pétreo que serve de base de

cimentación de vivendas á beira do Mendo, na praciña delimitada polos n.º 50, 52, 54 e 56 da rúa Marina. 2.º Tramos do vello malecón do Mandeo, con dúas escaleiras de baixada ao río á altura do edificio do Alfolí, e do Café bar O' Pepé, no Paseo de Antolín Faraldo. 3.º Pequeno tramo do antigo peirao de amarre, feito con perpiaño de cantaría, á altura da praciña do busto de Antolín Faraldo Asorey.

-Vista dun tramiño do estribo oeste da Ponte Vella, realizada en aparello de cachotaría, ou cachotería de lousa, e con restos de morteiro de cal e area nas xuntas. Polo tipo de aparello e pola feitura semella corresponderse coa fase de remodelación da ponte datada no ano 1890.

Descrición e localización das principais estruturas

Unha vez feito o resumo dos tipos de elementos estruturais atopados durante o control arqueolóxico das obras, imos proceder a falar sobre os principais (ou de maior entidade), e para iso optamos por facelo en función das distintas zonas ou espazos urbanos nos que se inscriben.

Comezamos polo tramo final da rúa Marina, en concreto entre os números 40 (Bar La Ría, para entendernos) e o número 58, ou entre os números 51 e o 81, se nos referimos ós impares. Neste treito da rúa destacamos dous tipos de estruturas: unha canle de saneamento de pedra, e un macizado dunha plataforma de edificacións, da antiga marxe da ribeira do Río Mendo.

A primeira destas estruturas, a canle, documentouse na marxe dos pares, en concreto entre os números 44 e o 56, e a unha separación das fachadas de pouco máis dun metro de distancia; e en paralelo a estas (de feito unha pequena creba da liña de fachadas existente á altura da medianeira entre os números 46 e 48 tamén se reflexa no aliñamento do bueiro, polo cal se confirma a relación intrínseca existente entre vivendas e saneamento antigo). Desta canalización atopamos, a unha fondura comprendida entre os 90-70 cms de media, un tramo duns 30 metros de lonxitude, do que se corresponde co muro lateral «norte» desta. Está construída con pedras de lousa, e ocasionalmente por algunha de granito e algún canto rodado. As pedras están ligadas mediante unha terra arxilosa, moi «pegañenta», na que aparecen algúns anaquiños de tella polo medio.

Coincidindo cunha praciña situada perpendicularmente á rúa Marina polo lado oeste, entre os números 50 e 56 e enfrente ó número 63, apróveitase para facer un cambio de liña da gabia do gas, pasando para a marxe dos pares. Gracias esta quebra de dirección pódese identificar unha pequena parte do muro lateral «sur», a unha distancia de 60 centímetros en paralelo ao da marxe «norte» (que a esta altura da rúa xa aparece a tan só 58 cms de fondo). Tamén se albisca o fondo da canle, de laxes planas, a unha cota de 103 cms de fondura.

Como se apuntou, a liña da gabia do gas modifícase, polo que perdemos de vista á estrutura de saneamento, que se consegue detectar de novo na apertura dunha cata manual, situada a 15 metros máis adiante, na esquina do número 58, na que poden verse os dous muriños laterais (pero deixando menos oco interior entre eles, pasando a estreitarse nada menos que 20 cms, polo que cabería preguntarse se se trataría dunha nova canle cousa que estraña, xa que en dirección coinciden).

No interior da canle aparecen anaquiños de cerámica tradicional vidrada, de lousa branca, de porcelana, de tella común, cristais de botella e cunchas de berberecho. As cerámicas asóciase aos séculos XIX e XX, principalmente ao último.

Vista da canle diante do n.º 44.

Perspectiva da canle diante do n.º 44.

Vista en perspectiva da canle diante do n.º 48.

Vista da canle diante do n.º 48 e n.º 50

A segunda estrutura, segundo o noso punto e vista algo máis interesante atopámola na apertura dunha gabia perpendicular, que se abriu na praciña anteriormente citada, e enmarcada entre os números 50, 52, 54 e 56, pasando por diante da fachada lateral do n.º 56, a unha distancia de 125 cms.

Vemos un tramo duns 10 metros de longo dunha estrutura de pedra de grande entidade, e a unha fondura de tan só 45 cms., nalgúns puntos, situándose por termo medio a 50-55 cms. Correspóndese cun macizado de muro feito con lousas de tamaño mediano e grande, dispostas de distinto xeito, conformando unha especie de trabazón do tipo «soga-tizón». As pedras van ligadas con arxila de cor amarela. A parte máis superficial do macizo constitúese coma unha superficie con altibaixos, habendo algún negativo producido pola perda dalgunhas pedras do aparello.

O problema fundamental para poder interpretar este macizo pétreo radica en que a gabia do gas só conta con 40 cms. de ancho, o que da unha visión moi reducida. A pesar diso determínase que posiblemente se corresponda cunha plataforma de pedra edificada na beira orixinal do Río Mendo, para gañarlle terreo á marisma, e poder edificar os inmobles e a praciña, como figura no Plano de Betanzos do ano 1926.

A arqueóloga municipal, Ángeles del Palacio, falounos de que nesa parte existían uns estaleiros de ribeira tradicionais, dato que puidemos comprobar nunhas fotos antigas existentes no Museo das Mariñas, no que aparecen estas vivendas case metidas na auga do Río Mendo, e ao seu carón o «esqueleto» dunha embarcación en fase de fabricación.

Vista do macizado dende o E.

Vista do Macizado dende o O.

*Peirao01. Vista do peirao e da carpintaría dos Bedoia en primeiro plano (1953).
Arquivo Selgas.*

Peirao 02. Antiga vista de Betanzos e o peirao en primeiro termo.

Vista de detalle do peso de áncora.

Cómpre indicar, asemade, que se puido comprobar como as pedras deste macizado parecen estar enlazadas coas que constitúen o muriño lateral «norte» da canle localizada neste tramo final da rúa Marina, o que indica unha simultaneidade temporal en canto á construción e uso de ambas as dúas.

Xa para rematar con este tramo da rúa, sinalar que durante a retirada de terras para abrir a gabia para o gas, apareceu no medio da terra (capas de recheo de terra moi mesturada), apareceu, á altura dos n.º 63\ 65 un peso ou cepo de áncora, tamén coñecido coma poutada. Está realizada nun soporte

de canto rodado de granito, de feitura oval, de 45 cms de longo, 30 de ancho e uns 15 cms de grosor. En cada un dos cantos laterais amosa sendas escotaduras laterais, de feitura antrópica, realizadas para fixar a poutada ao armazón da áncora. Esta peza tan ben elaborada e deseñada foi entregada no Museo das Mariñas, para a súa conservación e custodia.

Vista de detalle da cimentación da edificación.

Vista de detalle da cimentación da edificación.

Vo americano 1956. Obsérvase a existencia da edificación.

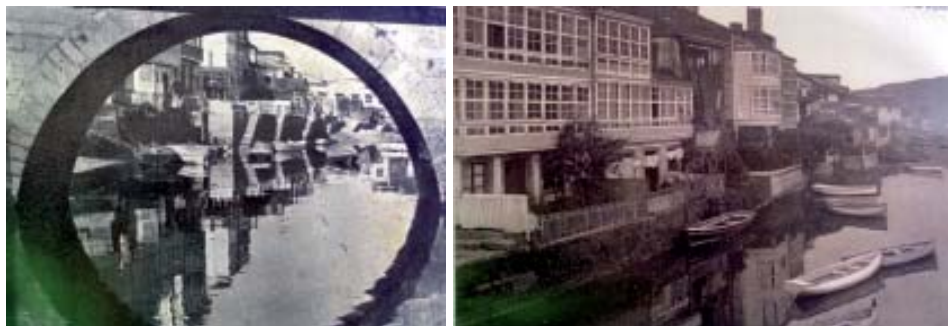

Plano dos anos 20 do século XX onde se observa a presenza da edificación e a configuración urbanística da zona do Malecón.

Continuando pola rúa Marina, situándonos á altura do emblemático edificio do antigo Matadoiro Municipal da cidade de Betanzos, polo seu lado sur, ábrese unha extensa praza pola que tamén se meteron os tubos do gas.

Na rúa Manuel Naveira e en dirección á rúa Marina documentamos en varios puntos, restos da infraestrutura histórica pertencente á rede de sumidoiros. Basicamente restos similares aos descritos con anterioridade compostos por dúas paredes laterais cubertos por tapas e todo isto executado con lousa cunha ligazón de terra arxilosa. Localizamos tamén algunhas das acometidas, xa inutilizadas, dende as edificacións cara esa rede central, construídas tamén de modo semellante.

Situándonos á altura do n.º 43 da rúa Marina, localizáronse as cimentacións dunha estrutura derrubada. Esta edificación prolongaría a rúa José García Acuña ate a fronte de fachadas da rúa Marina. Localizamos practicamente a totalidade dos trazados E e N das súas cimentacións cuns 0,7 metros de anchura media e unha profundidade dende a cota actual da rúa de un metro, a partir da cal localizamos na parte N un posible zócalo e/ou pavimentación exterior da cimentación. Observamos cara ao exterior da estrutura unha disposición de lousas estreitas e alongadas coa presenza de morteiro de cal na superficie que probablemente estivo á vista, sendo no resto a arxila típica xa descrita con anterioridade. Cara ao interior a factura é de peor calidade tanto en materiais como en disposición da lousa.

Vistas dos anos 60 da zona do Malecón próxima á Ponte Vella.

Vistas dos anos 60 da zona do Malecón próxima á Ponte Vella.

Foron os veciños do lugar os que xa de inicio nos puxeron sobre aviso da existencia dunha construción nesta zona, e que fora derrubada fará uns vintecinco anos debido ao seu abandono e ruína. Aínda que no tocante á funcionalidade as interpretacións foron diversas: vivenda, tenda, almacén relacionado coas actividades da ría...

No tramo final da rúa Marina localizáronse de maneira puntual, e moi parcial, xa que foron «collidas» en sentido transversal diversas canles ou bueiros de saneamento de pedra, en concreto á altura dos números 16 e do 12, en fronte á praza do Cristo. Outra collida en oblicuo, á altura do n.º 2/4 ,enfrente ao n.º 1. E unha nova, xa na Praza de Paio Formoso localizada moi de esguello, no extremo final dunha pequena gabia de acometida do gas para o abastecemento do n.º 6 da praza (antigo garaxe da Empresa Autocares Rivas).

Non nos imos parar nestas estruturas, posto que non teñen maior relevancia, aínda que igualmente foron documentadas (fotografía, debuxo a escala 1/20, cotas de nivel e situación-referenciación en plano) e protexidas con lenzos de xeotextil cuberto de area de canteira.

O último tramo da intervención, a localizada no Paseo de Antolín Faraldo ata a Ponte Vella, foi a que resultou máis interesante e espectacular en canto a resultados. Permitiu, unha vez máis de maneira moi parcial, documentar o vello malecón da ribeira do Mandeo, tal e como aínda se pode ver en fotos da década de 1960, obtidas gracias á colaboración dos veciños da rúa.

Localizouse unha pequena parte do vello peirao de atraque enlazado directamente cos paramentos do malecón e, a maiores, puido documentarse unha galería de cloaca aínda en uso e que entronca coa rede principal que desauga no Mandeo, debaixo do coroamento da rampla situada ao carón da ponte.

Imos pois a a sacar á luz esas vellas estruturas que quedaron en desuso e ocultas tras a construción, fai escasas décadas, do actual malecón. Como foi unha obra de realización relativamente recente (comentáronnos que se executou haberá arredor duns trinta anos) moitas persoas lembran perfectamente como estaba antes, e grazas a iso foinos máis doado ir poñéndoas en contexto.

Vista do Alfolí na actualidade.

Púidose constatar como se ampliou o malecón, posto que antano era máis estreito e próximo ás casas do Paseo de Antolín Faraldo, e tamén que non existía tal paseo, posto que existían frecuentes interrupcións de paso asociadas aos límites de propiedade. A ampliación do malecón supón, asemade, á redución da cunca fluvial do Mandeo, o que favorece os desbordamentos en casos de enchentes por aumento de caudal (abundancia de precipitacións e polas mareas vivas en fases de plenilunio).

As estruturas de contención localizadas parecen corresponderse con periodizacións contemporáneas, tanto polo tipo de aparellos como pola feitura, e tamén por contraste coas fotografías dos anos 60 (nas que aparecían reflectidas, acompañadas de balaustradas de peche de patios), mais en todo caso dende época medieval deberon existir estruturas de ribeira (peiraos, ramplas ...), relacionadas coas actividades propias do alfolí da sal.

Comezan a aparecer restos construtivos á altura da medianeira entre os n.º 16 e 18 (inmable do vello alfolí da sal) e van localizándose de maneira interrompida ata a praciña do busto de Antolín Faraldo Asorey (onde se detectan vestixios do peirao).

Así pois, á altura da medianeira 16/18 comeza a verse un tramo de paramento de muro feito con fiadas superpostas de aparello de lousas planas, con restos de morteiro de cal e area nas xuntas. Trataríase, pois, do lenzo da fronte do malecón da ribeira do río. A continuación, e enlazando co paramento, sobresa o machón dunha escaleira feito tamén en aparello de lousas. Consiste, como pode verse nas fotos antigas, dunha escaleira de dobre derrame que serve de baixada cara ao río. Na actualidade non se conservan os chanzos da vertente norte (polo menos os superiores, non sabemos se os hai dun metro

Vista do paramento do muro.

Vista de detalle dos banzos da escaleira.

Vista de detalle da segunda escaleira documentada.

Vista en perspectiva da segunda escaleira fronte ao edificio «Alfolí 165».

Detalle da basa da columna.

Paramento interior do muro do malecón executado en perpiaño no que a peza máis grande se corresponde coa basa da columna.

cara abaixo), mais si que apareceron tres chanzos da vertente sur. As bancadas ou chanzos consisten en bloques rectangulares alongados feitos en granito, asentados no aparello de lousas mampostas do machón.

Poucos metros máis adiante, á altura do n.º 20 (edificio de estilo racionalista, cuns azulexos que poñen «Alfolí 165»), aparece unha segunda escaleira, neste caso con baixada única (cara ao sur), na que se repiten as pautas construtivas da anterior. Desta segunda escaleira víronse parte de dous chanzos, e incluso a base dun terceiro, o máis superficial, que foi mutilado posiblemente polas obras do actual paseo.

A continuación, case ao chegar á medianeira co número 22, vemos un pequeno tramo de paramento de muro. Destacamos que formando parte do aparello que o conforma apareceu deitada, e fora de contexto, unha basa de columna feita en cantería de granito. Presenta unha feitura moi elaborada, con perfís moldurados, e provista na cara superior dun rebaixe cuadrangular practicado coa finalidade de inserir un fuste de columna. Vemos, por tanto, o reemprego dun elemento estrutural arquitectónico, que puido corresponderse co soporte dunha estrutura porticada (ao mellor procedería dalgún soportal das orixinais edificacións da ribeira, por suxerir unha posibilidade).

Pasado o Bar O'Pepé, á altura do derradeiro inmoble do paseo (que leva na porta o n.º 22, aínda que pola conta debía corresponderse co n.º 26), localízase outro tramo de paramento de muro de cachotaría de lousas, da fronte do vello malecón.

E xa na praciña do busto do insigne intelectual e activista Antolín Faraldo, vemos como o lenzo anterior enlaza directamente, e nun mesmo plano, cun corpo de perpiaños, perfectamente dispostos, que se corresponde cun vello frontal de peirao de amarre, relacionado coas ramplas de baixada existentes neste punto (a da vertente norte foi anulada cando se fixo a obra do actual paseo. Non a desmontaron, pero foron recrecendo muro sobre ela.

Neste muro de perpiaños poden verse elementos de ferro, consistentes en argolas para atar cabos, e tamén duns bulóns inseridos nas pedras, que poderían tratarse de amarres de embarcacións «a modo de norais».

Esta estrutura vese claramente nas estampas desta zona, tanto en fotos como en debuxo (litografía), polo que tampouco ofrece dúbidas.

Vista de detalle do paramento exterior do muro do malecón.

Vista xeral do desenrolo do muro do malecón en anchura e lonxitude cos elementos de amarre de embarcacións incrustados no perpiaño.

Vista comparativa da situación do antigo fronte do malecón respecto do actual.

Litografía do malecón na zona das tomas fotográficas da actual intervención.

Detalle do interior da cloaca que descorre baixo a rúa do Alfolí.

Desembocadura no Mandeo dunha galería de cloaca.

No que se corresponde coa praza do busto, non se documentan restos arqueolóxicos, mais nunha cata manual realizada na rúa do Alfolí, a pouca distancia da esquina do número 25, vemos a través dun pequeno oco do perfil do lado oeste o interior dun ramal de cloaca, que discorre baixo o asfalto da rúa. A estrutura, aínda en uso, resulta moi espectacular; a fábrica é moi elaborada (destácase a rectitude e perfección dos panos de muro, e as grandes lousas ou linteis que conforman as tapas da cuberta). Polo oco do perfil da cata conseguíuse obter as fotos, pero compre dicir que non apetecía meter moito o nariz, posto que no perfil (por baixo do asfalto) víanse furados e niños de rata, que non incitaba a explorar máis. Con todo na foto pode verse con bastante nitidez como o ramal de cloaca desemboca nunha galería principal, que se pode ver (cando está a marea baixa) como desauga no Mandeo por unha porta alta e alintelada, situada baixo o coroamento da rampla.

E, xa por último, indicar que as obras de acometida dos tubos do gas tiñan como meta chegar ata a Ponte Vella, onde tamén se atoparon restos estruturais. Gracias a iso puido verse un retallo do estribo da ponte, posiblemente da remodelación e ampliación realizada no ano 1890, posto que a fábrica non é moi espectacular para ser obra anterior. Viuse unha parte moi cativa do paramento norte (do estribo occidental da ponte), realizado en aparello de cachotaría de lousa, con presenza de morteiro de cal nas xuntas. Vemos pois que se asemella aos paramentos das vellas paredes de malecón localizadas no paseo de Antolín Faraldo, e que se afastan das técnicas construtivas dos tempos do medievo.

A maiores hai que sinalar que contra o pano do estribo adosaron o muro de contención lateral da estrada (rúa do Alfolí), consistente nunha superposición de pedras, mesturada con terra por medio, sen restos de morteiro. Por así dicilo consiste nunha obra de realización «rápida», na que non se preocuparon de calzar, ou rachear, ben as pedras do pano externo. Soe acontecer que canto máis recente é unha obra máis apresurada e menos coidada semella ter sido executada.

Perspectiva da localización do estribo.

Detalle da localización do estribo.

Perspectiva do muro de contención da estrada.

Antiga estampa da Ponte Vella.

CONCLUSIÓNS

Despois de tanto comentario, non queremos dilatarnos moito máis, e redundar de novo no exposto, mais queremos facer fincapé en dous aspectos:

1.º) Todo tipo de obra que se desenvolva no Casco Antigo de Betanzos, e na súa área de cautela é, como xa se puido comprobar, susceptible de sacar á luz vestixios do seu pasado, que contribúen a completar o coñecemento histórico sobre o mesmo. Dito así pode asustar, e mesmo disuadir á hora de promoverlas, mais na práctica vemos como en moitos casos pódese compatibilizar obras co respecto dos restos do pasado. Neste caso fixéronse obras sen atrancos significativos nin paralizacións.

2.º) Consideramos un privilexio para unha localidade, neste caso Betanzos, poder contar cun museo histórico local, o Museo das Mariñas, por custodiar o legado do seu pasado e tamén por contar cun boletín de seu, o *Anuario Brigantino*, aberto a traballos de investigación diversa. Grazas a iso atopamos un soporte bibliográfico no que poder plasmar estes resultados, despois de que o seu director Alfredo Erias nos ofrecese estas páxinas.

Antiga estampa da Ponte Vella.

BIBLIOGRAFÍA

ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo (2014): «Informe sobre o escudo heráldico municipal de Betanzos». *Anuario Brigantino* n.º 37, páx. 345-416.

-*O arquivo fotográfico Selgas* (1991). Concello de Betanzos.

ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo e VEIGA FERREIRA, José María (2001): *Betanzos Fotográfico. Imaxes dos séculos XIX e XX*. Concello de Betanzos.